

Översikter och meddelanden

Om läsning av samhällsvetenskaplig litteratur

Denna översikt diskuterar ett problem som alla universitetslärare ständigt kontronteras med, nämligen: "Vilka krav bör man ställa på studenternas läsning av samhällsvetenskaplig litteratur?" Vi kan också formulera frågan: "Går det att ställa upp ett antal krav som måste vara uppfyllda för att en inläsning av ett samhällsvetenskapligt arbete ska anses vara försvarlig?"

Problemet kan också ses ur läsarens synvinkel: "Vad ska man iakta vid läsning av samhällsvetenskaplig litteratur?" Att söka besvara frågan kan synas pretentiöst, särskilt om syftet är att slutresultatet ska bli en manual för läsning av vetenskaplig litteratur. Ambitionen här är dock avsevärt mera blygsam. Målsättningen är helt enkelt att systematisera funderingar baserade på examinatorserfarenheter.

Denna försiktiga ambitionsnivå till trots förfäktas några generella teser i framställningen. En av dessa är att de krav som ställs upp bör gälla för *alla* läsare. Det skulle således innebära att avseende redovisning av vetenskaplig litteratur är det inte någon principiell skillnad mellan den etablerade forskaren och nybörjaren på grundkursen. Vad som skiljer dem åt är att kraven ställs med större eller mindre skärpa.

Vilka är kraven? Dessvärre finns det inte någon färdig logik, som direkt anger vilka krav man bör ställa på inläsning av samhällsvetenskaplig litteratur. En möjlighet att komma vidare är att applicera distinktionen mellan form och innehåll på kraven på inläsning.

1. Kraven på inläsningens form

Vilka är kraven på inläsningens form? För att få ett material att resonera kring ska som utgångspunkt stipuleras ett antal, som det omedelbart förefaller, okontroversiella krav.

Figur 1 uppftar fyra formkrav. Om vi går från det minst till det mest ambitiösa kravet gäller att läsaren måste kunna (1) återge (reproducera) framställningen, (2) förstå den (i meningen att kunna förklara författarens resonemang) och (3) värdera den med avseende på för-

- att kunna återge framställningen
- att förstå framställningen
- att kunna kritiskt värdera framställningen

- att kunna konstruera på grundval av framställningen

Fig. 1 Kraven på inläsningens form

tjänster och brister (då ingår också förmågan att placera den i dess samhälleliga och vetenskapliga sammanhang, att bedöma dess originalitet osv.). Den fjärde och mest ambitiösa nivån innebär att läsaren ska kunna (4) konstruera utifrån framställningen, dvs. självständigt utveckla dess tankar för att få idéer till egna projekt eller för att eventuellt nå fram till en förbättrad version.

De tre första nivåerna – alltså återge, förstå och värdera – fordras som ett absolut minimum av alla läsare. På någon punkt kan man kanske tycka att kraven är alltför högt ställda. Det är naturligtvis inte lätt för den som befinner sig i början av sina studier att ställa en undersökning i relation till annan forskning eller att bedöma ett arbetes originalitet. Svårigheter av detta slag får dock inte medföra, att kravet på värdering bara lämnas därhän. Det är tvärtom viktigt att man redan från starten av sina studier vänjer sig vid att ta ställning till vad man läser. Det är nämligen nu som grunden till en kritisk läsning måste läggas. Dessutom ska svårigheterna inte överdrivas. Det finns faktiskt möjligheter att kompensera för bristande beläsenhet. En utväg är att söka information i recensioner, en annan att studera översiktsartiklar. Småningom kommer ett sådant tillvägagångssätt att utvecklas till mera självständiga bedömningar baserade på egen läsning.

Svårigheterna blir ännu större på den fjärde nivån, dvs. förmågan till självständig konstruktion. Att även den är önskvärd redan från början av ett studium hänger samman med att nivån sannolikt ger läsaren störst behållning. Det är egentligen först när man inspireras till

egen utveckling av den vetenskapliga litteraturens tankar, som man har verklig glädje av läsningen. Och sådan inspiration kan helt säkert varje läsare få.

2. Kraven på inläsningens innehåll

Nästa fråga är: Vad är det som ska återges, förstås och värderas samt ge underlag för konstruktion, dvs. vad bör inläsningens innehåll vara? När man penetrerar samhällsvetenskaplig litteratur är det lämpligt att en checklista med ett antal punkter som garanterar, att man inte går förbi något som är väsentligt. En sådan lista kan utformas på många olika sätt. En möjlighet är att låta urvalet av punkter utgå från en föreställning om hur samhällsforskning går till. Ser vi forskningsprocessen i ett rationalistiskt perspektiv kan vi säga, att forskaren väljer ett problem, som han relaterar till en teori och söker lösa med hjälp av ett material som han analyserar med en metod. Processens slutmoment är redovisningen av resultaten. Med denna indelning skulle forskningsprocessen omfatta fem moment, som i logisk ordning (i tidsföljd) är följande:

1. Problem
2. Teori
3. Metod
4. Material
5. Resultat

Fig. 2 Kraven på inläsningens innehåll

Verkligheten kan avvika från denna idealprocess. Det är exempelvis inte alls säkert att processen startar med att forskaren formulerar en problemställning som han vill lösa. Istället kan incitamentet till forskningsprojektet vara, att forskaren funnit ett spännande material som han vill bearbeta, eller att han fascinerats av en teori som han vill pröva. Det finns också fall då han lagt ner många års arbete på att lära sig en avancerad forskningsteknik och därför väljer uppgifter som passar denna teknik. I några fall (som är problematiska ur synvinkeln vetenskaplig evaluering) fullgör han ett uppdrag med en redan från början bestämd frågeställning. Nu spelar det inte någon roll om forskaren arbetar mindre rationellt än idealprocessen föreskriver. Avgörande är att det ändå alltid ingår ett antal moment eller funktioner i forskningsprocessen. Vår checklista, som alltså utgör kraven på inläsningens innehåll, kommer därför att omfatta den

rationella processens moment, nämligen *problem, teori, metod, material* och *resultat*.

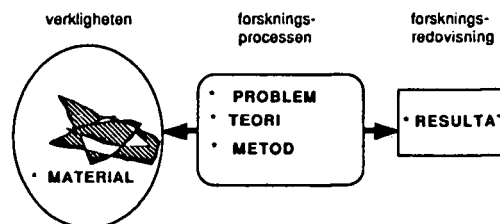

Fig. 3 Relationen mellan verklighet, forskningsprocess och resultat

Figur 3 sammanfattar resonemanget så långt. I den del av forskningsprocessen som omfattar problem, teori och metod sker själva *analysen*. Den vänstra pilen betyder *insamling av material (data)* och den högra *redovisning av resultat*. Båda dessa moment baseras på analysen.

Av figuren framgår omedelbart att resultaten inte är en enkel avspeglning av verkligheten utan är beroende av material, problem, teori och metod. En konsekvens av detta förhållande ska redan nu kraftigt understrykas. Alla resultat har tillkommit genom en process där samtliga moment – mer eller mindre explicit och mer eller mindre medvetet för forskaren själv – har förekommit. För att kunna förstå och värdera resultaten måste vi därför ha kännedom om processens övriga moment. *Det finns således inte några givna resultat, som svävar omkring utan samband med forskningsprocessen.*

För att läsaren överhuvudtaget ska kunna hantera de oerhört komplicerade sammanhang som här aktualiseras måste vi förutsätta möjligheten av *intersubjektivitet*. Med detta avses helt enkelt att forskningsprocessen ska vara *i princip rekonstruerbar*. Det betyder att det ska vara möjligt för läsaren att förstå hur forskaren med ett visst problem, med en viss teori och metod och med ett visst material kommer fram till ett visst resultat.

Det är inte nödvändigt att läsaren når fram till samma resultat som forskaren eller ens accepterar hans resultat – han kan t. ex. ha en annan uppfattning än forskaren om hur materialet ska tolkas och ser andra möjligheter med den använda teorin. Intersubjektiviteten innebär enbart att han ska kunna förstå hur forskaren har resonerat. Om forskningsprocessen inte kan rekonstrueras saknas förutsättningar för en kumulativ samhällsvetenskap. Därmed har forskare att starta från grunden i varje nytt projekt utan att kunna bygga på tidigare forskning.

Checklistan med de fem punkterna kan eventuellt användas till annat än till litteraturläsning (detta med reservation för att manualambitionen är övermaga). Den som opponerar på en vetenskaplig avhandling eller upp-

sats bör övertyga sig om att oppositionen går in på samtliga fem punkter. Den som själv skriver ett vetenskapligt arbete gör klokt i att kontrollera att punkterna verkligen beaktats. Det är för övrigt lämpligt att använda punkterna som stomme redan då man gör upp planen för ett forskningsprojekt. Slutligen – och det är egentligen det viktigaste användningsområdet – kan punkterna fungera som plan för vad som ska genomgå i undervisning som presenterar vetenskapliga arbeten. Man disponerar helt enkelt sin undervisning efter punkterna.

Avslutningsvis ska vi sammanföra form- och innehålls-krav till en matris. En viss förenkling förefaller därvid vara lämplig. Sålunda är det knappast någon mening att särskilja återge och förstå – det är meningslöst att återge utan att förstå, och det är omöjligt att förstå utan att kunna återge.

	form	återge, förstå	värdera	konstruera
innehåll				
problem				
teori				
metod				
material				
resultat				

Fig. 4 Kraven på inläsning

Fortsättningsvis ska vi diskutera var och en av de femton cellerna i matrisen. Nu är det opraktiskt att strikt formalisera denna genomgång. Istället kommer framställningen att disponeras efter innehållskraven, och formkraven beaktas inom vart och ett av dessa. Tyngdpunkten läggs på återge, förstå och värdera, medan konstruera ägnas mindre intresse. Det sistnämnda beror inte på att konstruera skulle vara mindre intressant, utan på att det fordrar en särskild behandling (strängt taget måste här hela problemet med teorikonstruktion behandlas). Innan genomgången påbörjas måste vi emellertid beröra ännu en grundläggande företeelse, nämligen samhällsvetenskapens olika analystyper.

3. Analystyper

Det finns flera typer av vetenskaplig analys, och det finns goda skäl att inledningsvis åtminstone nämna dessa. En vanlig indelning skiljer mellan empirisk, normativ och preskriptiv (konstruktiv) analys. De tre analystyperna är enklast att identifiera genom de frågor de ställer. Vi väljer därför följande, för statsvetaren fundamentala, frågor som illustration.

EMPIRISK ANALYS vad är staten, varför är den sådan, och vilka effekter har det?
NORMATIV ANALYS vad bör staten vara och hur ska det rättfärdigas?
PRESKRIPTIV ANALYS vad kan staten vara och hur kan det åstadkommas?

Fig. 5 Analystyper

Varje analystyp ställer (och besvarar) alltså sina speciella frågor. Det betyder att vi redan med valet av analystyp placeras inom en ram, som vi inte kan gå utanför. Då vi bestämmer att arbeta med en av analystyperna har vi redan avskärmat oss från stora delar av det totala forskningsområdet. Vi kan exempelvis inte få svar på frågor om hur det *bör* vara genom empirisk analys eller på frågor om hur det *är* och *varför* genom normativ analys.

Avsikten är att i fortsättningen fokusera på den empiriska analysen, som har dominerat samhällsvetenskapen under 1900-talet, och som i dag är så gott som allena-rådande. Denna empiriska dominans har dock inte alltid uppfattats som självklar. Under tidigare epoker spelade normativa och preskriptiva inslag en betydande roll, vilket klart framgår av historiska framställningar av de statsvetenskapliga tänkandet. Dessutom gjorde forskarna ofta inte någon skillnad mellan de tre analystyperna. Allt underordnades den övergripande målsättningen, nämligen att åstadkomma den goda staten i det goda samhället.

Under senare decennier har man kunnat notera ett ökande intresse för normativ och preskriptiv analys. Den preskriptiva analysen initierades framför allt av krav från forskningens anslagsgivare på att samhällsvetenskapen skulle vara mera relevant (= kunna hjälpa till att lösa samhällsproblemen). Den normativa analysen uppfattades som nödvändig i och med att det klargjordes att den direkt eller indirekt påverkade empirisk forskning och när det stod klart att våra kunskaper om värdefrågor var mycket bristfälliga.

Vi har redan tangerat ett fundamentalt problem. Även om vi fokuserar på empirisk analys betyder det inte, att vi kan bortse från de normativa och preskriptiva analyserna. Det är tvärtom högst angeläget att vi genomgående beaktar samtliga analystyper. Orsaken till att vi måste ta denna hänsyn är att de tre typerna av analys i praktiken inte kan isoleras från varandra.

I figur 6 illustreras sambanden dels som de tänks i idealfallet (den vänstra figuren), dels som de faktiskt förekommer (den högra figuren). I praktiken påverkar således analystyperna varandra på ett mycket komplicerat och svårförutsägbart sätt. Vi kan bara se på relationerna mellan normativ och empirisk analys. Om vi startar med normernas påverkan står det klart, att det inte

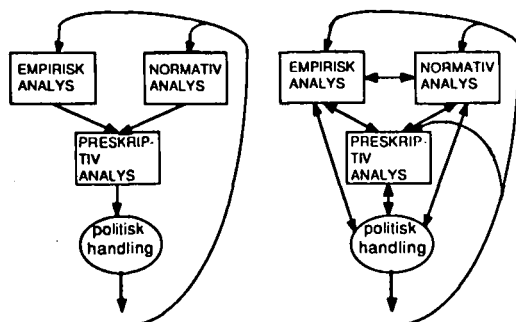

Fig. 6 Analystyper i ideal- och realversion

finns någon empirisk samhällsvetenskap som är värde- eller värderingsfri. Vid den empiriska analysen är det uppenbart att forskarens normer påverkar hans val av frågeställning, teori och metod och följaktligen också hans val av material. Hur väljer han exempelvis teori om han saknar preferenser? Uppfattningen att det går att åstadkomma en värdefri samhällsvetenskap torde idag knappast ha någon seriös förespråkare.

Den empiriska analysen påverkas inte enbart av normer. Ett annat alternativ är att forskaren startar med vad som är möjligt, dvs. den preskriptiva nivån, och låter det styra den empiriska analysen. Ett implicit relevanskriterium vid urvalet av variabler vid sådan analys kan vara att de studerade fenomenen ska vara möjliga att påverka med de kapaciteter som finns i det aktuella systemet. Redan av dessa exempel torde framgå, att om läsaren av empiriskt inriktad analys inte är uppmärksam på problemet med påverkan från normer och preskription, minskar hans möjligheter att förstå och värdera framställningen. Speciellt viktigt är detta då forskaren själv är omedveten om att han påverkats.

I fortsättningen ska vi fokusera på empirisk analys. Ett motto är här på sin plats. När man penetrerar undersökningar, som arbetar med normativ och preskriptiv analys, måste man beakta, att evalueringskriterierna delvis är andra än de som används för värdering av empirisk analys. Ytterligare är våra kunskaper om dessa kriterier – som en följd av den empiriska analysens långvariga dominans – synnerligen dåliga.

I alla tre analystyperna används analyspråk – en logik – för att framställa problemen. Detta kan i sig inte producera substantiella resultat: man kan inte trolla fram några substantiella kaniner ur logiska hattar.

4. Vilket är problemet?

Vi startar lämpligen läsningen av ett vetenskapligt arbete med att övertyga oss om att vi korrekt uppfattat arbetets problemställning, m.a.o.: "Vad är det för problem som forskaren söker lösa?" Kunskap om problemet

är helt fundamental, eftersom den erbjuder läsaren en måttstock för att bedöma undersökningens övriga moment. Frågor såsom "Är teorin lämplig?", "Är metoden användbar?", "Har allt relevant material medtagits?" och "Är resultaten tillfredsställande?" går helt enkelt inte att besvara utan kännedom om problemet.

Läsaren kan naturligtvis också ha synpunkter på själva problemet, dvs. fråga sig varför problemet är av intresse. Vi befinner oss då på nivån för värderingskravet. Här kan man föreställa sig olika infallsvinklar. Den naturliga frågan är: "Är problemet statsvetenskapligt relevant och i så fall i relation till vad?" Man kan också tänka sig att värdera om problemet är *politiskt* intressant (möjligen borde det i så fall definitoriskt vara statsvetenskapligt relevant).

Hur finner man problemet i texten? I idealfallet är problemet formulerat som en fråga. Dessvärre följs detta ideal inte alltid i praktiken. Många författare har en betydande förmåga att dölja vad de är ute efter. I andra fall kan det vara mycket enkelt att finna problemställningen genom att den markeras typografiskt. Ett förtjänstefullt sätt att ange problemet är att använda det som titel på undersökningen. Bra exempel är böcker som *Who Governs?*, *Making Bureaucracies Work* eller *Är ideologierna döda?* Undertitel används inte sällan just för att markera problemställningen: *What Happens after a Bill Becomes a Law?* och *Efficiency in American Government*. Läsaren har alltid att noga överväga inbörden i titlar och undertitlar.

Fig. 7 Abstraktionshierarki

Man kan formulera samhällsvetenskapliga problemställningar på olika abstraktionsnivåer. Några är mycket konkreta ("Hur var relationen mellan LO och socialdemokratin i löntagarfondsfrågan under 1970-talet?") medan andra är mycket abstrakta ("Hur är relationen mellan två organisationer?"). Mellan dessa båda extremer kan vi finna flera nivåer ("Vilken är relationen mellan facklig och politisk arbetarrörelse?" och "Hur är relationen mellan politiska partier och intresseorganisationer?").

ner?"). Ett annat exempel på abstraktionshierarki redovisas i figur 7.

Det är viktigt att man gör klart för sig hur en relevant hierarki ser ut i den aktuella frågan. All politik utspelas på den konkreta nivån – alltså längst ner i spetsen av triangeln. I relation till denna nivå är övriga nivåer ett slags abstraktioner eller generaliseringar. Genom att placera undersökningens frågeställning i en abstraktionshierarki får man en god uppfattning om var författaren befinner sig, om han utnyttjar all relevant teoribildning, och om metoden är lämplig för att lösa problemet. Ibland kan en frågeställning på den konkreta nivån relateras till flera abstraktionshierarkier.

När man söker efter relevant teori för att analysera ett politiskt fenomen går man till högre abstraktionsnivåer. Finns det flera hierarkier kan man finna flera anknytningsmöjligheter. En statsvetare med nomotetisk ambition, (dvs. han söker klarlägga regelbundenheter hos eller "lagar" för politiska beteenden och idéer) har som grundläggande strävan att relatera sina resultat till abstraktionshierarkins högre nivåer. Läsarens egen konstruktion utifrån framställningen kan möjligen starta med en sådan hierarki.

Varifrån har forskaren fått sin problemställning? Det finns olika möjligheter. Han kan ha inspirerats av den aktuella politiska situationen och ställs då inför frågan: "Hur ska man beskriva och förklara ett aktuellt utvecklingsdrag?" En annan möjlighet är att författaren formulerar hypoteser med utgångspunkt från teorier eller resultat i tidigare undersökningar och sedan prövar dem på sitt material. Han kan också använda sina egna resultat till att avslutningsvis generera hypoteser, som efterföljande forskning kan pröva.

5. Vilken är teorin?

Det förekommer alltså att forskaren utformar sin problemställning utifrån common sense eller allmänna kunskaper om politik. Idealfallet är emellertid att problemet är relaterat till samhällsvetenskaplig teori (som i sin tur måste vara verklighetsrelaterad). Som framgick av figur 5 ställer olika analystyper olika frågor. Motsvarande gäller inom var och en av analystyperna, där olika modeller ställer olika frågor och är utformade för att besvara olika frågor. Det förekommer också att de besvarar samma fråga olika. Större delen av detta avsnitt ska behandla teori med utgångspunkt från kravnivåerna återge och förstå. Presentationen är inriktad på att åstadkomma kategorier för beskrivning.

En första uppgift för läsaren är att söka klarlägga hur teorin överhuvudtaget används. Alltför stor andel av den samhällsvetenskapliga forskningen presenterar nämligen – i något slags opportunistisk – modeller, vilka egentligen inte kommer till användning i själva analysen utan

snarare fungerar som dekoration eller som markering av tillhörighet till en viss vetenskaplig skola. En första fråga är alltså om modellen har instrumentella funktioner i framställningen, eller om den snarare ska betraktas som ett rituellt inslag.

En andra uppgift är att söka klarlägga hela det komplex av teorinivåer som – mer eller mindre explicit – finns i alla vetenskapliga arbeten. Samtliga tre teoryper har en nivåskiktning som är viktig att känna till, eftersom nivåerna har olika funktioner vid analysen. Genomgången nedan gäller dock uteslutande empirisk analys.

VÄRLDSÅSKÅDNING	uppfattningar om grundläggande sammanhang
METATEORI	teorier om teorier
OPERATIV TEORI	teorier som används för empirisk analys

Fig. 8 Teorinivåer

Figur 8 redovisar en indelning i teorinivåer. Den startar med *världsåskådning*, som är forskarens grundläggande föreställningar om samhället, människan, naturen och historien. Den innefattar också sådant som att orsak kommer före verkan och att rummet har tre dimensioner. Världsåskådningens föreställningar är inte alltid empiriskt grundade. Ibland har de snarast karaktären av myter. Många av dem är för den delen överhuvudtaget inte tillgängliga för empirisk forskning i egentlig mening.

Hur framgår världsåskådningen av analysen? I bästa fall redovisas den i form av explicita stipulationer, som man ibland finner i högt formaliserade framställningar. Vanligtvis förekommer den emellertid implicit i framställningen (det är ofta osäkert vilken grad av medvetenhet om sin världsåskådning som forskaren själv har), vilket gör den svåråtkomlig för läsaren.

Att världsåskådningen spelar roll för forskningsprocessen är lätt att inse. Den som menar att människan är ond finner andra förklaringar till hennes beteende än den som anser att hon är god. Den som uppfattar staten som en mötesplats för konkurrerande, relativt jämnstarka intressen ser andra förklaringar till politiken än den som menar att staten är ett instrument för klassförtryck. Utan tvivel är kännedom om en forskares världsåskådning en förutsättning för verklig förståelse av hans arbete. Samtidigt måste man konstatera, att sådan kunskap ofta är svårtillgänglig. I den mån det förekommer explicit angivna stipulationer finns det anledning att kontrollera att dessa verkligen konsekvent följs i framställningen.

Nästa nivå är *metateori*, som är teorier om teorier och som arbetar med sådant som regler för teoribildning. Ofta ägnas denna nivå särskilda arbeten. De teorier metateorin behandlar finns på den tredje nivån – den operativa. Det är den *operativa teorin* som vi normalt möter i statsvetenskapliga arbeten, och det är operativ teori som används i empirisk forskning för att ge oss ökad kunskap om verkligheten. Som all annan teori orienterar den oss i tillvaron, avgränsar problemen och ordnar våra iakttagelser. För att få instrument för analys av operativ teori ska vi särskilja några viktiga dimensioner.

AMBITIONSGRAD	beskriva – förklara (förstå)
OMFATTNING	holistisk – partuell
FÖRKLARINGS-VARIABLER	aktör–struktur–aktör/struktur
ANALYSOBJEKT	maktteori, statsteori, osv

Fig. 9 Viktiga analysdimensioner för operativ teori

En första dimension är teorins *ambitionsgrad*. Som redan nämnts har empirisk analys som grundläggande ambition att beskriva och förklara eller förstå. Emellertid har olika *modeller* (som vi ska använda som samlings-term på samtliga varianter av teoribildning) olika ambitionsgrad. Några, som brukar kallas analys-schemata eller begreppsapparater, används primärt för att *beskriva* verkligheten genom att peka ut väsentliga variabler. Vad som kan kallas teorier i egentlig mening har större ambitioner och vill *förklara* eller hjälpa oss att *förstå* verkligheten. Dessa båda ambitionsnivåer värderas efter olika kriterier: begreppsapparaterna efter sin användbarhet (dvs. förmår de samla upp allt som förefaller vara relevant eller utelämnar de faktorer som visat sig vara av betydelse?) och de ambitiösa teorierna efter sin förmåga att förklara eller att ge ökad förståelse. Det är viktigt att läsaren är uppmärksam på undersökningens teoretiska ambitioner eftersom vi här har en utgångspunkt för att värdera resultaten.

En andra dimension är modellens *omfattning*: i en extrem är den sammansatt av ett mycket stort antal variabler, och i en annan består den av ett fåtal begrepp. I det förra fallet talar man ibland om holistiska modeller, som gör anspråk på att fånga hela eller i varje fall en mycket stor del av verkligheten. Ett typiskt exempel på en sådan modell är systemteori. Då det gäller den mindre omfattande modellen arbetar forskaren med några få begrepp som hjälper honom att styra och systematisera framställningen. Det finns en klassisk diskussion i frågan om det är meningsfullt att ha holistiska ambitioner inom samhällsvetenskapen. (I mycket är den

diskussionen parallell med den politiska om plan kontra marknad.) Under rubriken "omfattning" kan man möjligen också placera distinktionen i makro- och mikromodeller, men den gäller primärt en nivåsyn.

En tredje dimension gäller valet av *förklaringsvariabler*. Förklarar modellen med *aktörsvariabler*, dvs. aktörens egenskaper (värderingar, resurser osv), de beslut han fattar och de åtgärder han vidtar, eller med *strukturvariabler*, dvs. samhälleliga – ekonomiska, politiska, sociala – fysiska eller ekologiska mönster i aktörens omgivning. Det finns också modeller – vi kan kalla dem aktörstruktur-teorier – som använder såväl aktörs- som struktur-förklaringar.

Vad som hittills beskrivits anger ett slags ramar. Inom dessa ramar förekommer sedan modeller som är ägnade olika *analysobjekt*. Den fjärde dimensionen kan vi kalla teorins innehållsdimension. Den gäller *beteenden*, med processer (t. ex. utvecklingsteori, decentraliseringsteori och beslutsteori) eller organisationer (t. ex. statsteori, gruppsteori och byråkratiteori), och den gäller *idéer*.

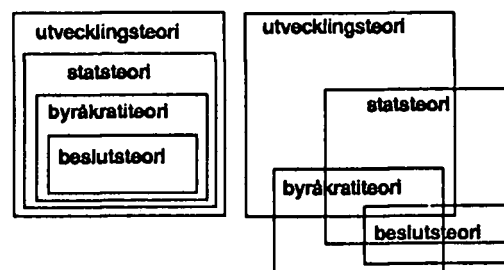

Fig. 10 Relationer mellan operativa teorier

Modeller med olika innehåll är mer eller mindre relaterade till varandra. Ibland innefattas en modell i en annan. Det är exempelvis möjligt att en beslutsteori ingår i en byråkratiteori, som ingår i en statsteori, som ingår i en utvecklingsteori. Men det är också tänkbart, att modeller visserligen till en grad är förenliga, men att de på vissa punkter bygger på oförenliga förutsättningar. Figur 10 illustrerar dessa två fall. Man kan också tänka sig helt oförenliga modeller. Det gäller sannolikt för en modell som utgår från att människan är god och tillvaron statisk i relation till en modell som har som fundament att människan är ond och tillvaron dynamisk. När forskaren eklektiskt för samman olika modeller i sin analys har läsaren att bedöma om dessa kopplingar är konsekventa och fruktbara.

Modeller relaterade till ett visst analysobjekt förekommer inte sällan i varianter med olika perspektiv grundade just i olika grundsynsätt. Statsteori finns sålunda i pluralistiska, elitistiska och klassrelaterade versioner. Perspektivet styr forskarens uppmärksamhet i

riktning mot några fenomen, samtidigt som det får honom att bortse från andra fenomen, som forskare inom en annan skola finner helt avgörande. Sålunda ser pluralisten ett system av mer eller mindre jämstarka aktörer som söker konsensus, elitisten ser en maktpyramid med relativt rationella beslutsfattare och klassanalytikern ser en kamp mellan klasser där någon klass dominerar de övriga.

Det är oftast lätt för läsaren att finna teorimomentet i texten. Det tas nämligen upp på åtskilliga ställen. I den löpande texten tar forskaren ställning för och mot olika modeller. Han accepterar, förkastar, modifierar och utvecklar. Arbetets litteraturförteckning och notapparat spelar en väsentlig roll för att klargöra en forskares teoretiska hemvist. Med en lätt överdrift kan man säga, att det ibland går att få en ungefärlig uppfattning om vad författaren står bara genom att läsa igenom hans litteraturförteckning. En god hjälp med att placera forskaren teoretiskt kan man få genom att undersöka hur han uppfattas i recensioner, översiktsartiklar och i andra avhandlingar.

Det finns skäl att här framföra ett memento: man bör vara försiktig med att sätta etiketter på forskare. Under framför allt 1970-talet fanns i nordisk samhällsforskning en grundläggande indelning i borgerliga och marxistiska samhällsforskare. Det är nog inte för djärvt att anta, att denna etikettering oftare fyllde politiska än vetenskapliga funktioner.

Hittills har resonemanget gällt nivån för återge/förstå. Vad bör läsaren iaktta beträffande formkravet *värdera* i relation till teori? Man möter ibland i litteraturen diskussioner om olika dimensioner för värdering av teorier. Vi nöjer oss här med att se på två sådana kriterier, nämligen *konsekvens* och *fruktbarhet*.

Med konsekvens avses logiken i modellen. Den är således konstruerad med ledning av regler som också andra kan använda. En forskare försvarade sig en gång mot kritik för oklarhet och inkonsekvens med att hans modell bara avspeglade verklighetens egen komplexitet och motsägelsefullhet. Argumentet är inte övertygande: ska intersubjektiviteten ha förutsättningar att fungera måste modellen vara rekonstruerbar, och det är den inte om den tillkommit slumpmässigt.

Det andra värderingskriteriet är alltså fruktbarhet. Därmed avses modellens förmåga att ge ökad kunskap om verkligheten. En fruktbar modell ger oss ny kunskap som öppnar nya möjligheter. Detta kan också ske indirekt. Man har t. ex. framhållit att de strikt formaliserade public choice-modellerna, med sina uppenbart orealistiska stipulationer, i åtskilliga fall genererar hypoteser som kan prövas empiriskt.

Man kan knappast nog understryka teorins betydelse. Den styr, som redan nämnts, valet av problem. Den medverkar till att bestämma den metodiska inriktningen

och den kan avgöra valet av material. Slutligen – och det är måhända viktigast – förser den oss redan innan undersökningen påbörjats med en bild av verkligheten som kan vara svår att frigöra sig ifrån.

6. Vilken är metoden?

Med metod avses konventioner om vad som är nödvändigt eller lämpligt att iaktta vid vetenskaplig analys. Termen metod används här brett och omfattar allt från vetenskapsfilosofiska resonemang på hög abstraktionsnivå till konkreta undersökningstekniker som argumentationsanalys eller surveyundersökningar.

I vid mening är metoden helt enkelt forskarens sätt att arbeta, dvs. hans *tillvägagångssätt*. Hur gör han vid analysen? Av stort intresse är sättet att närma sig problemet – vad vi kan kalla infallsvinkeln. Forskarens allmänna syn på ämnet avspeglas vanligen i arbetets disposition. Man bör därför noga studera innehållsförteckningar till böcker. Då det gäller uppsatser i tidskrifter kan läsaren själv göra en innehållsförteckning för att få den nödvändiga översikten.

Metoden är en fundamental beståndsdel i all forskning. Möjligen är det metoden, generellt uppfattad som tillvägagångssättet vid forskning, som konstituerar det "vetenskapliga." Frågeställningar och teorier kommer och går, men i metodhänseende finns (om man undantar fascinationen i modetekniker) stor stabilitet. Det är inte sällan på metodsidan som vetenskaplig originalitet tar sig uttryck genom att forskaren finner nya och oväntade vägar för att angripa problemen. Också här kan man finna stöd för bedömningar i recensioner och översikter.

Metoddiskussionen inom samhällsvetenskapen är dessvärre synnerligen tunn. Möjligen bör man här undanta extremfallen, dvs. å ena sidan precisering av diverse specialtekniker (i synnerhet kvantitativa) och å andra sidan inlägg i den övergripande filosofiska diskussionen, som representeras av en relativt riklig litteratur.

Ett problem som förtjänar stor uppmärksamhet är metoden för att överföra teorins begrepp i sådant skick att empirisk analys blir möjlig, dvs. *operationaliseringen*. Att denna spelar en avgörande roll för valet av material (om det inte redan är gjort för att passa en bestämd teknik) och för resultaten är ställt utom allt tvivel. För läsaren är det nödvändigt att noga penetrera undersökningens operationaliseringar. Täcker de verkligen det aktuella begreppet, eller har de en vidare eller trängre innebörd, eller faller de rentav vid sidan av begreppet? Operationaliseringen utgör inte sällan något av en kärnpunkt vid bedömningen av ett samhällsvetenskapligt arbete. Det är inte ovanligt att sofistikerade modeller trivialiseras genom operationaliseringar, som företas inte med hänsyn till teorin utan för att passa till någon speciell teknik eller något lättillgängligt material.

Ett särskilt problem är om forskarens metod verkligen tillåter honom att besvara den uppställda frågeställningen. Om vi anknyter till problemhierarkin kan man fråga hur långt upp han kan komma med respektive en fallstudie, som tillåter djup i analysen, och en övergripande surveyundersökning, som ger bredd och representativitet i utsagorna.

Vissa allmänna krav ställs på tillvägagångssättet i en vetenskaplig framställning. Det ska sålunda vara *explicit*, *precist* och *systematiskt*. Med explicit avses här att metoden ska redovisas. Skönlitterära författare har ibland kritiserats för att de inte rivit "byggnadsställningarna" kring sina arbeten. Motsvarande kritik av en forskares produkter är missriktad. I det fallet är det nödvändigt att byggnadsställningarna får stå kvar, dvs. att alla metodologiska överväganden redovisas så att läsaren har möjlighet att återge, förstå och värdera tillvägagångssättet. Kravet på precision måste ställas högt inom samhällsvetenskaperna, men det innebär inte att kravet på validitet kan lämnas därhän. Systematik underlättar läsarens möjligheter att följa framställningen. Samtliga dessa tre metodegenskaper är en förutsättning för intersubjektivitet.

Det är lätt att intuitivt förstå metodens betydelse. En ofta använd illustration är 1960-talets amerikanska s. k. "community studies," som undersökte hur makten var fördelad i lokalsamhället. Använde man "panelmetoden," som innebar att man frågade ett urval välplacerade iakttagare om vilka aktörer som hade makt, blev resultatet en maktpyramid. Om man istället använde "beslutsprocessmetoden," som innebar att man noga studerade vem som hade makten i ett antal viktiga beslutsprocesser, kom man fram till att det förelåg flera, delvis överlappande maktpyramider, nämligen en i vart och ett av de studerade områdena. Det är uppenbart att det är metoden som styr de båda forskningsprocesserna mot olika resultat.

Det är viktigt att klargöra vilken teknik forskaren använder sig av. Det finns en uppsjö av olika forskningstekniker. En huvudlinje går mellan *kvalitativa* och *kvantitativa* tekniker, vilka arbetar utifrån mycket olika förutsättningar och som därför värderas utifrån delvis olika kriterier. Värderingen av enskilda forskningstekniker erbjuder speciella svårigheter. Fundamentalt gäller det att avgöra om forskaren använder teknikerna i rätt sammanhang och på korrekt sätt. Med den alltmer utpräglade specialiseringen inom teknikområdet kan det vara mycket svårt för läsaren att värdera användningen av en komplicerad specialteknik. Det kan t. o. m. vara svårt att återge och förstå den.

7. Vilket är materialet?

Det material som står till forskarens förfogande utgör en begränsning på hans möjligheter att med givna metoder lösa det uppställda problemet. Värderingen av materialet – den källkritiska granskningen – är en viktig uppgift för läsaren. Vad är det för material, vad säger det, och hur används det i framställningen? Finns det annat bättre material? Har materialet valts av något annat skäl än att det passar det aktuella problemet (t. ex. för att passa en viss teknik)? Det finns inte något material som a priori är bättre än något annat. Värderingen av materialet måste alltid relateras till problem, teori och metod. En annan sak är att materialet redan från starten utgör en restriktion på vad som är möjligt att åstadkomma.

Man möter olika indelningar av empiriskt material. Historiker brukar arbeta med en distinktion mellan källor, som ger förstahandsuppgifter, och litteratur, som är bearbetningar av material. Källorna kan i sin tur vara mer eller mindre nära den aktuella händelsen i tid och rum. Materialet kan vara lättillgängligt (offentligt tryck, tidningar osv) eller svårtillgängligt (privata anteckningar, icke nedtecknade iakttagelser). En annan distinktion av vikt är mellan material som redan finns, t. ex. i form av texter och insamlad statistik, och material som forskaren själv "skapar," t. ex. genom enkäter och observation.

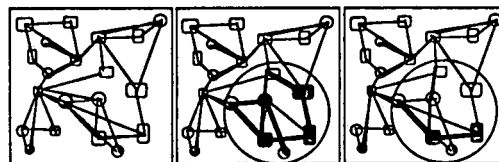

Fig. 11 Verklighet, totalt material och kvantitativt material

Verkligheten omfattar ett stort antal element och relationer av olika slag. Vi kan schematiskt återge den enligt figur 11. Nu är det av olika skäl inte möjligt att fånga hela verkligheten i meningen att det går att få fram material om alla dessa element och relationer. Dels finns inte material om allting (jfr historikern som arbetar med perioder långt tillbaka i tiden), dels är det inte fysiskt möjligt att fånga upp all information (jfr statsvetaren som konfronteras med allt material som den moderna statsapparaten producerar). Materialet är således inte givet. Det är forskaren som gör ett urval av data efter någon princip, och denna urvalsprocess är en del av analysen.

Redan när man avgränsar ett problem skär man bort stora delar av verkligheten. I figur 11 markeras avgränsningen av cirkeln. Det framgår att relationer till omgivningen, som kan spela roll för vad som sker inom cirkeln,

inte beaktas. Dessutom är det inte möjligt att få fram material om alla element och relationer (vad som markeras av fyllda figurer och tjocka strek i mitten). Ställer vi också kravet att materialet ska vara kvantifierbart bortfaller eventuellt material om ytterligare element och relationer (figuren till höger). Självfallet kommer urvalet av material att spela roll för den bild som forskaren får av skeendet. Risken är stor att han inte får med allt relevant material, eller att han feltolkar det han har eftersom han inte känner till hela bilden.

Det är lätt att inse att metoden styr valet av material. Om forskaren exempelvis ska använda en kvantitativ teknik måste han arbeta med ett material som är kvantifierbart. Därmed kommer inte nödvändigtvis de förhållanden, som har störst betydelse för problemställningen, att beaktas. Man kan lätt hamna i samma situation som mannen som tappat sin nyckel i mörkret men som söker efter den under gatlyktan där han kan se. Frågan är i vilken utsträckning det är legitimt att låta valet av problem, teori och metod styras av materialet. På en punkt torde dock alla vara överens: en hög reliabilitet som mer eller mindre saknar validitet är av föga intresse.

Hur värderar man forskarens sätt att arbeta med materialet. Här kommer man in på sådant som användningen av operationaliseringar och valet av analysteknik. Vad vi brett kan kalla forskarens tolkningar av materialet är naturligtvis centralt för läsaren att klarlägga.

En betydelsefull del av en vetenskaplig framställning är diskussionen med tidigare forskning i ämnet. Det är inte meningsfullt att varje forskare ensam försöker lösa de stora problemen, utan det förutsätts att man beaktar varandras resultat. Det innebär att man explicit antingen accepterar eller förkastar dem. Endast därigenom är en kumulativ samhällsvetenskap möjlig. För läsarens del innebär detta att han måste kunna värdera forskarens användning av den vetenskapliga litteraturen. Är valet av litteratur relevant i sammanhanget? Finns det annan litteratur som borde kommit till användning? Återges litteraturen på ett korrekt sätt? Gör forskaren litteraturen rättvisa? Ibland finns det en benägenhet att nedvärdera tidigare forskning och framställa den egna prestationen i en mera fördelaktig dager än vad som faktiskt är motiverat.

8. Vilka är resultaten?

En vetenskaplig undersökning ska självfallet nå fram till något resultat. Det är ju därför den genomförs. För den empiriska analysen innebär detta att verkligheten ska beskrivas eller förklaras (förstås). Här möter vi emellertid ett avgörande memento. Som gång på gång understrukits bestäms resultaten av problemställning, teori, metod och material. Det är därför meningslöst att återge

eller försöka *förstå* resultaten utan referens till de övriga momenten i forskningsprocessen. Att det inte går att värdera resultaten utan att klarlägga dessa samband är uppenbart.

En första värdering gäller resultatens relation till problemet: "Besvaras de ställda frågorna?" eller "Verifieras de uppställda hypoteserna?" Även metoden kan enkelt relateras till resultaten, och vi har i avsnittet om metoden nämnt hur resultaten av maktanalyser i amerikanska städer styrs av undersökningsmetoden. Det finns också mera komplicerade samband, som är svåra att komma till rätta med. Ser vi till abstraktionshierarkin (fig. 8) kan vi ställa frågan: "Med vilken metod kan man besvara vilken fråga på vilken nivå i hierarkin?" En case-study besvarar omedelbart endast frågan på den mest konkreta nivån. Vad fordras för att man därutöver ska kunna besvara någon av de mera abstrakta frågorna? Generaliserar författaren sina resultat i otillräcklig grad, eller är han alltför försiktig i sina slutsatser?

Teorin förser oss med en bild av verkligheten. Den fångar systematiskt upp vissa delar av materialet och sorterar bort andra. Hur vet vi att författaren ger en korrekt bild av verkligheten? Kan det vara teorins bild av verkligheten som vi får oss presenterad under beteckningen resultat? Ett exempel på detta är i viss utsträckning användandet av rationalistiska modeller, som resulterar i en avsevärt mera välordnad verklighet än den som andra typer av modeller leder till. Hur vet vi vilken av bilderna som är korrekt? Dessa frågor är utomordentligt komplicerade och svåra att besvara. Egentligen kan vi knappast få svar på annat sätt än att göra om undersökningen med en annan teori. Det är möjligt att vi här rör oss på den konstruktiva kravnivån.

När man värderar resultaten måste de också relateras till verkligheten och till annan forskning: "Ger svaren ny kunskap i relation till annan forskning?" och "Ger resultaten oss bättre förutsättningar att förstå och förklara verkligheten?" För att värdera resultaten fordras uppenbartligen en bred beläsenhet. Den som saknar sådan gör klokt i att söka hjälp i recensioner och översiktsartiklar. Någon gång möter man försök att värdera resultaten av empirisk forskning i relation till deras praktiska användbarhet. Hur adekvat ett sådant kriterium än kan förefalla är det mera relevant för värdering av preskriptiv forskning.

Det förekommer också undersökningar som åtminstone inte omedelbart ger någon ny kunskap om verkligheten. Här avses undersökningar av mera utpräglat metodologisk karaktär, som syftar till att utveckla analysinstrument och metoder för vidare studium. Sådana undersökningar bör värderas efter användbarhet i annan forskning. Hur den ska mätas är sedan ett problem. För teorier i egentlig mening finns alltid förkla-

ringsförmåga som indikator. I övrigt kan det vara svårt att operationalisera kraven. Måhända är en tänkbar indikator den utsträckning i vilken andra forskare använder resultaten. Redan en översiktlig läsning av litteraturen inom ett forskningsområde kan ge en uppfattning om vilka som präglar utvecklingen.

9. Slutkommentar

När man analyserar en forskares arbete är det möjligt att man trots checklistan tappar bort väsentliga sammanhang. Forskaren är en individ med ibland svårspecificerade egenskaper och han finns i en miljö med karakteristika, som kan vara svåra att bestämma. Ännu mera problematiskt är att visa hur dessa egenskaper och denna miljö påverkar forskningsprocessen. Det finns nästan alltid en rest som analysinstrument av den typ som här skisserats inte förmår fånga. Inte minst kan personligheten påverka framställningen på ett svårgripbart sätt. Gorges Luis Borges har beskrivit en parallellföreteelse med följande belysande parabel:

En man befolkar genom åren en rymd med bilder av länder, kungariket, berg, hav, skepp, öar, fiskar, rum, redskap, stjärnor, hästar och folk. Kort före sin död upptäcker han att den tålmodigt konstruerade labyrinten av linjer tecknar bilden av hans eget ansikte. (Borges efter Ekblom: *Molnbyggen*, 1980)

Också denna genomgång av krav som man kan ställa på läsarens inläsning av samhällsvetenskaplig litteratur präglas naturligtvis av sin författare. Några grundvalar för framställningen ska därför i korthet redovisas. En viktig utgångspunkt, som kan relateras till världsåskådning, är en bestämd uppfattning om vad en universitetsutbildning i samhällsvetenskapliga ämnen bör vara, nämligen en *vetenskaplig utbildning*.

Denna uppfattning bygger, skulle man kunna säga, på det faktum att de vetenskapliga resultaten är en funktion av forskningsprocessen. Utan att känna till processen är det inte meningsfullt att återge och inte möjligt att förstå eller värdera resultaten. Härvidlag är det inte någon skillnad på läsare från olika utbildningsnivåer. Idén att det finns färdiga, oomtvistliga, eviga resultat, som man kan sticka till studenten på grundnivå med motiveringen att man ju måste *kunna* något innan man ger sig in i den seriösa vetenskapliga debatten, är ohållbar. Vi har alla i princip samma relation till forskningsprocessen och dess resultat och måste närma oss dem på samma sätt – om än med varierande skicklighet och erfarenhet.

Till detta kommer en uppfattning om vad som är viktigt i en akademisk utbildning i samhällsvetenskapliga ämnen. Det kan rimligtvis inte vara så att den enbart eller ens primärt går ut på att studenten ska lära sig att

redovisa forskningens resultat, som ju ständigt blir obsoleta efterhand som verkligheten förändras. Inte heller är det väl meningen att han ska lära sig en bestämd modell eller teknik – också här är omsättningen stor. Istället bör målsättningen vara att han ska lära sig vetenskaplig metodologi i vid mening. Det innebär att han tillägnar sig ett sätt att ställa frågor och lösa problem som är brett tillämpligt. Därmed får han både den förmåga till kritisk reflexion, som är nödvändig för att ta ställning till alla typer av undersökningar (även exempelvis offentliga utredningar), och den flexibilitet, som behövs för att han snabbt ska kunna sätta sig in i nya problem i ett samhälle under snabb förändring.

Lennart Lundquist

Objektive og subjektive interesser – en begrebsdiskussion

Indledning

Det är ingen ny iagttagelse, at ”den nationale interesse” er et af de mest omdiskuterede begreber i international politik litteraturen.¹ Lige så stærkt kritiseret som det har været, lige så uundværligt ser det ud til, at det er, både for forskere og for politikere. I hvert fald er det, også efter at det sidst blev udsat for et beslutsomt aflivningsforsøg,² blevet ved med at dukke op i videnskabelig og politisk sprogbrug. Alene denne sejlivethed tyder på, at begrebet har en berettigelse. Men med en sådan konstatering er diskussionen langt fra slut. Blandt de, der mener at begrebet er anvendeligt og måske uundværligt, er der nemlig langt fra enighed om, hvad det indeholder og hvordan det skal benyttes.

Et vigtigt stridspunkt i denne sammenhæng er, om der skal tales om subjektive eller objektive interesser.³ Kan man kun tale om interesser som værende lig med de præferencer, aktører udtrykker og handler efter? Eller kan man også med videnskabelig stringens tale om objektive interesser, uafhængigt af aktørernes aktuelle opfattelser, udtrykte præferencer og faktiske handlinger? Tilhængerne af den første position kaldes ofte subjektivist, og de har en ganske stærk affinitet til den behavioralistiske tradition, der som bekendt har været ret fremtrædende⁴ indenfor amerikansk samfundsvidenskab. Det behavioralistiske ligger i, at forskningen kun kan identificere de interesser, der fremgår af aktørernes udtalelser og iagttagelige handlinger. Her overfor mener objektivistene, at det videnskabeligt er muligt og meningsfuldt at identificere objektive interesser på et andet grundlag end den betragtede adfærd.